

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning,
folkloristik och kulturhistoria

2023

Årgång 146

Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
i samarbete med Institutet för språk och folkminnen och
Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar vid Lunds universitet

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE and THE FOLKLIFE ARCHIVES
WITH THE SCANIA MUSIC COLLECTIONS AT LUND UNIVERSITY

Principal editor:

MATHIAS STRANDBERG

Editors:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL and LENA WENNER

Editorial board:

*Rogier Blokland, Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander,
Susanna Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Caroline Sandström,
Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-Pötzsch*

2023

Volume 146

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN OCH FOLKLIVSARKIVET MED
SKÅNES MUSIKSAMLINGAR VID LUNDS UNIVERSITET

Huvudredaktör:

MATHIAS STRANDBERG

Redaktörer:

KARIN GUSTAVSSON, ERIK M. PETZELL och LENA WENNER

Redaktionsråd:

*Rogier Blokland, Lars-Erik Edlund, Charlotte Hagström, David Karlander,
Susanna Karlsson, Bengt af Klintberg, Ida Larsson, Caroline Sandström,
Susanne Nylund Skog, Camilla Wide, Susanne Österlund-Pötzsch*

2023

Årgång 146

Distribueras av Eddy.se

Årgång 146. H. 349 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare. – All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

I citat efter äldre källor kan stötande språkbruk förekomma. – Quotations from older sources may contain offensive language.

© Författarna

Sättning och omslag: Mathias Strandberg

Distribution av den tryckta upplagan:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kga.bokorder.se>

Tidskriftens webbplats: <https://publicera.kb.se/svlm/>

Tidskriftens e-postadress: svlm@gustavadolfsakademien.se

ISSN: 0347-1837 (Print)

ISSN: 2004-9242 (Online)

Innehåll

HANS-OLAV ENGER, Verdifullt om verbkongruens. Anmeldelse av Adam Horn af Åminnes doktoravhandling	7
BLANKA HENRIKSSON, »Man är liksom alltid mittemellan på något sätt». Gränsöverskridningar i ett intervjumaterial om migration från Finland till Sverige	23
BENGT AF KLINTBERG, Högtidsstunder i Ulvaboda. Om Ivar Andersson och hans berättarkonst	47
ISAK LIDSTRÖM, Baseboll för anarkister. Om brännbollens etablering i Sverige vid sekelskiftet 1900	73
SARAH WIKNER, SAARA HAAPAMÄKI och VIVECA RABB, Variation mellan kort- och långstavighet i finlandssvenskt talspråk	93
LARS-ERIK EDLUND, ERIK MAGNUSSON PETZELL, CAROLINE SANDSTRÖM, MATHIAS STRANDBERG och LENA WENNER, Litteraturkrönika 2023	121

Meddelanden och aktstycken

OLLE KEJONEN, Tre samiska lånord i meänkieli	137
CAROLINE SANDSTRÖM, Meddelande angående <i>Ordbok över Finlands svenska folkmål</i>	143
Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen». Utgiven och kommenterad av Mathias Strandberg.	144

Minnesord

Gösta Arvastson 1943–2023. Minnesord av Anders Gustavsson	159
Nils-Arvid Bringéus 1926–2023. Minnesord av Birgitta Svensson.	165
Gunnar Nyström 1939–2021. Minnesord av Yair Sapir	169

Litteratur

Katarina Ek-Nilsson et al., <i>Min mormor. Kvinnoliv i en annan tid</i> . Rec. av Eva Helen Ulvros	173
Terry Gunnel (red.), <i>Grimm ripples: The Legacy of the Grimms' Deutsche Sagen in Northern Europe</i> . Rec. av Alf Arvidsson	179

Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen»

Utgiven och kommenterad av Mathias Strandberg

Abstract

Per Larsson (1860–1933) was one of the most productive and reliable surveyors of dialects and folk traditions in Sweden's southernmost province of Scania (Skåne) in the late 19th century. Though he would never publish a scientific work and much less make a career in academia, he laid much of the foundation for what eventually became the Scanian dialect collections of the present-day Institute for Language and Folklore in Sweden. Along with lexical collections comprising several thousand glosses, he wrote several descriptive works on Scanian dialects with an emphasis on the sound system. These were never published in Larsson's lifetime. Nevertheless, they are indeed relevant to linguists with an interest in Scanian and South Swedish dialect geography. The present work is a commented edition of one of Larsson's dialect descriptions, namely that of the dialects of the district of Färs in South-East Scania.

Keywords: dialects, dialectology, dialect geography, archival material, Swedish, South Swedish, Scanian, historical phonology.

En av de mest produktiva och omdömesgilla insamlare av skånska dialekter vi haft var Per Larsson (se fig. 1). Larsson föddes den 14 januari 1860 i Snårestad i Ljunits härad mitt i sydligaste Skåne. Parallellt med brett anlagda studier i Lund upptecknade han sagor, sägner, visor och dialektord i stor mängd huvudsakligen i södra och östra Skåne. Larsson var väl förtrogen med Skånes dialekter och folkkultur och en skicklig upptecknare med omvitnat god förmåga att bygga förtroliga relationer med sina informanter. Dessutom hade han ett sällsynt välutvecklat sinne för både helhet och detaljer. Trots detta blev det aldrig någon akademisk karriär. När svågern Hans Andersson grundade Skivarps sockerbruk 1901 fick Larsson anställning där som kamrer. Tid och energi förslog då inte till fortsatta dialektstudier. Per Larsson dog 1933 och är begravnen i Lilla

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg. – PhD in Scandinavian Languages, Research Archivist, Institute for Language and Folklore, Gothenburg. mathias.strandberg@isof.se

Strandberg, Mathias, 2024: Per Larssons »Öfversikt af Färsmålen». I: *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 2023 (146), s. 144–158. – Strandberg, Mathias, 2024: Per Larsson's Overview of the dialects of the district of Färs. In: *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2023 (146), p. 144–158. – DOI: <https://doi.org/10.69824/svlm.146.25726>

Denna artikel publiceras under villkoren i Creative Commons-licensen CC BY 4.0, som tillåter användning, spridning och reproduktion i vilket medium som helst, förutsatt att originalverket är korrekt citerat. – This article is published under the conditions given in the Creative Commons license CC BY 4.0, which allow use, distribution and reproduction in any medium, provided that the original work is cited correctly.

Meddelande/aktstycke. Denna artikel har ej genomgått sakkunniggranskning. – Note/document. This article has not undergone peer review.

© 2024 författaren. – © 2024 the author.

Fig. 1. Per Larsson.
Foto: C. F. Piil, Lund.
Ur Isofs fotosamlingar.

Isie (Hallberg 2007 s. 56 f.). Det omfattande material som Larsson hopbragte inlemmades så småningom i Landsmålsarkivet i Lund (LAL), grundat 1930, sedermera Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund (DAL). Materialet ingår nu i Isofs samlingar och befinner sig på Arkivcentrum Syd i Lund.

Vid uppteckningsresor under 1800-talets sista år dokumenterade Larsson för Skånska landsmålsföreningens räkning dialekterna i inte färre än nio skånska häradar: Bjäre hd, Villands hd, Gärds hd, Albo hd, Torna hd, Järrestads hd, Ingelstads hd, Herrestads hd, Ljunits hd och östra delen av Torna hd. Förutom ordsamlingar omfattande tusentals sedesblad för varje härad bar Larssons expeditioner frukt i form av systematiska ordförteckningar och kortfattade men tämligen utförliga beskrivningar av vissa av de dokumenterade dialektgrupperna. Ett sådant grepp om dialekterna i de undersökta häraderna får Larsson på både detalj- och översiktlig nivå att han kan dela in dialekterna i särskilda mål och noga redogöra för deras utbredning och beröringspunkter. Det visar sig att målet är tämligen enhetligt i Ingelstads, Järrestads och Herrestads häradar; detta kallar Larsson för *Ingelstadsmålet* efter det mest centralt belägna och till ytan största av de tre häraderna (acc. DAL 306). På motsatt sätt visar det sig att Färs hd längre inåt land rymmer inte färre än tre olika mål: norra Färsmålet, mellersta Färsmålet och södra Färsmålet. Norra Färsmålet ansluter sig i vissa avseenden till målet i sydöstra Frosta hd och södra Gärds hd, Mellanfärsmålet till Albomålet och Sydfärsmålet till Ingelstadsmålet och Ljunitsmålet. Se kartor över sockenindelningen i Färs hd och Skånes häradsindelning i fig. 3 och 4 nedan.

Larssons beskrivningar av dessa mål är av stort värde. De ger en detaljerad och på det hela taget pålitlig ögonblicksbild av den talspråkliga verkligheten på den skånska landsbygden för över 100 år sedan. Det betyder givetvis inte att Larssons dialektbeskrivningar är felfria eller att de inte måste läsas kritiskt. Ingemar Ingers har t.ex. flera decennier senare infogat några förtydligande anmärkningar i manuskriptet. Mer härom nedan.

Larssons dialektbeskrivningar utgör ett viktigt komplement till de sydsvenska dialektgeografiska utredningar med jämförbar geografisk räckvidd som långt senare kom att publiceras av Ingemar Ingers (1939), Gösta Sjöstedt (1936, 1944), Hugo Areskoug (1957) och Sven Benson (1965–70) och vore väl värda att publicera. Så skall nu också ske med en av Larssons dialektöversikter, nämligen »Öfversikt af Färsmålen» (acc. DAL 283; se fig. 2).

Vid utredigeringen av Larssons manuskript har jag gjort vissa smärre ändringar för läsbarhetens skull utan att dessa vid varje tillfälle noterats. Originaltexten har ett rikt mått av förkortningar, som här i de flesta fall lösts upp. Skiljetecken har stundom supplerats eller flyttats. I vissa fall har hela ord supplerats. Dessa har då satts inom hakparenteser. Ett par gånger anförs även ortnamns nutida stavning inom hakparenteser. Kort sagt har jag – med bortseende från de nyssnämnda hakparenteserna – försökt att redigera ut manuskriptet på ett sätt som man kan föreställa sig att en samtida redaktör hade gjort. Syftet är att tillgängliggöra och dra uppmärksamheten till en intressant, detaljerad och hittills föga känd översikt över en grupp dialekter i sydöstra Skåne sådana dessa talades i slutet av 1800-talet. En översikt över de äldre dialekterna i Färs hd med fokus på hur dessa ger sig till känna i häradets ortnamn har jag nyligen publicerat i en volym i bokserien *Skånes ortnamn* (Strandberg 2023 s. 44 ff.). Vid utarbetandet av denna har jag haft stor nytta av Larssons framställning.

I landsmålsalfabetsformer har Larssons notation följts fullt ut, dock med följande två undantag: 1) i affrikator av typen d^{z} markeras längd bara hos klusilen; 2) en variant av tecknet g utan bindning, som av Larsson genomgående används för en palatal eller palatovelar nasal (IPA [ɲ]), har här ersatts av η , vilket är det tecken som vanligen används för detta ljud i landsmålsnotation.

I manuskriptet har ett antal notiser infogats av Ingemar Ingers, arkivarie vid LAL och sedermera DAL 1939–1968. Ingers var en generation yngre än Larsson men blev under 1900-talet den skånska dialektforskningens verkliga nestor. Ingers anmärkningar har här anförts i noter. I noter anför jag också ett antal egna kommentarer avseende enskilda dialektföreteelser m.m.

Framställningen sönderfaller i tre avsnitt om resp. ljudlära, accent och formlära. Den förstnämnda är den ojämförligt mest omfattande och upptar mer än två tredjedelar av texten. Avsnitten om accent och formlära är summariska. Larssons framställningsform är överskådlig om ock repetitiv. De diskuterade dialekt dragen jämförs genomgående med målen i grannhäraderna, d.v.s. Albomålet, Ingelstadsmålet, Ljunitsmålet och Gärds målen. De flesta stycken inleds med formeln »Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet- [...]» o. likn.

Framställningen är huvudsakligen orienterad kring standardspråkets orto-

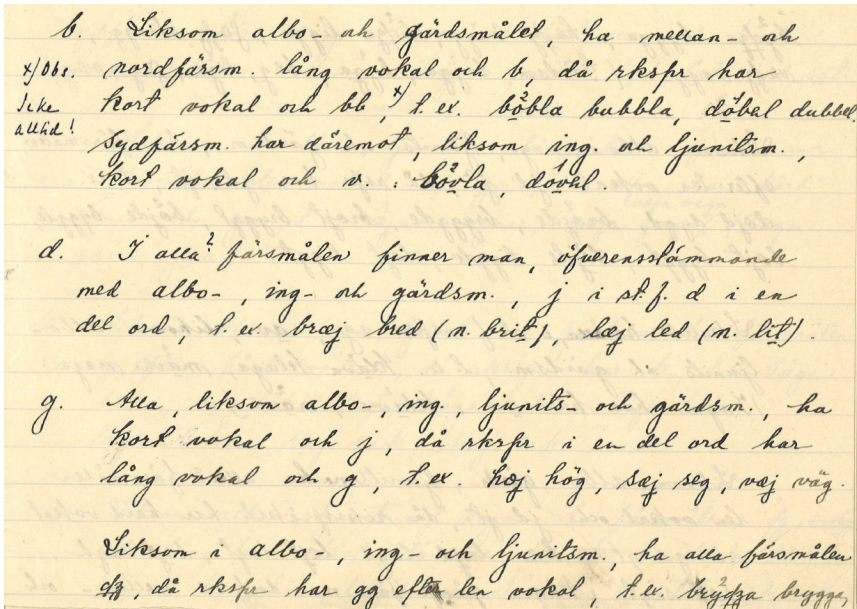

Fig. 2. Sida ur Larssons manuskript till »Öfversikt af Färs-målet». Lägg märke till notisen av Ingemar Ingers i det övre vänstra hörnet.

grafi. Under resp. bokstav behandlas korrespondenser av skilda slag mellan språkljud i dialekten och stavning i standardspråket. Detta medför dels att tämligen disparata historiska fonologiska processer samlas under gemensam rubrik, dels att närbesläktade sådana behandlas på olika ställen. Så redogörs exempelvis under *k* dels för leniseringen av *fda*. /k/ till /g/ (i t.ex. *båga baka*), dels för affriceringen av långt /k/ till [t͡ʃ] (i t.ex. *bræjs bäck*), eftersom både /g/ [g] och /k/ [t͡ʃ] representeras av ⟨k⟩ i standardspråkets ortografi. Samtidigt hamnar den härmed helt parallella affriceringen av /g/ till [d͡ʒ] (i t.ex. *bledz blek*) i avsnittet om bokstaven *g*.

En modern fonologisk blick på saken skulle gärna se ett avsnitt om fonemet /k/ och ett om fonemet /g/ och de olika realisationer som förekommer av dessa (i alla fall om inte utvecklingen i de olika Färs-målen utmynnat i olika fonem, och det har den ju inte) eller en framställning uppbyggd kring olika besläktade ljudhistoriska processer. Nu var det inte ovanligt att standardspråklig ortografi spelade en rätt framskjuten roll i dialektfonologiska framställningar under det sena 1800-talet. Här kan som exempel nämnas Gustaf Billings avhandling *Åsbomålets ljudlära* (1890). Mer i takt med tidens ljunggrammatiska paradigm var Nils Olséni. I hans avhandling *Södra Luggudemålets ljudlära* (1887) återförs dialektens språkljud genomgående på forndanskans.

Ett kritiskt öga måste också riktas mot Larssons ibland mycket långtgående dialektgeografiska generaliseringar. När han t.ex. i »Öfversikt af Ingelstads-målet» (acc. DAL 306) låter veta att dialekterna i Ingelstads, Järrestads och Herrestads härader är så lika att det är berättigat att tala om ett enda gemensamt

Fig. 3. Karta över Färs härad med sockenindelning (ur Strandberg 2023).

mål i dessa häradar vill man gärna tro att denna slutsats vilar på en grundlig kartläggning av hela det berörda områdets dialektgeografi. Det visar sig emellertid att undersökningen huvudsakligen vilar på material insamlat vid besök i enstaka socknar, och då måste man åtminstone på ett principiellt plan undra om slutsatsen verkligen är berättigad.

Det är alltså inte först och främst som vetenskapliga specimina som Larssons dialektbeskrivningar från åren 1897–1901 är intressanta, utan som utförlig, detaljerad och syntetiserande dokumentation av det sena 1800-talets skånska dialekter. Att de innehåller inadvartenser som senare decenniers fortsatta insamlingsarbete och vetenskapligt mer raffinerade forskningsinsatser kunnat följa upp och korrigerat eller nyansera är bara naturligt.

Fig. 4. Karta över Skåne med häradsindelning.

Öfersikt af Färsmålen

Då Färs härad utgör öfver fem kvadratmil, innefattande 18 socknar, och på alla sidor gränsar till andra härad nämligen i öster till Albo härad, i söder till Ingelstads, Härrestads, Ljunits och Torna härad, i väster till Torna och Frosta härad och i norr till Frosta och Gärds härad, är det klart att folkmålet är af olika karaktär i olika delar. Men målets växlande beskaffenhet är så stor, att icke ens i två angränsande socknar målet är alldeles lika. Ja icke ens i samma socken är målet öfver allt likartadt.

Emellertid kunna häradets mål uppdelas i tre hufvudgrupper: mellan-, nord- och sydfärsmålet.

Mellanfärsmålet, som får anses som färsmål i egentlig mening, enär det talas i häradets centralområde, Vollsjö, södra delen af Fränninge, Ö. Kärrstorp, till hvilka ock får räknas det vid östra häradsgränsen, intill Albo liggande Löfvestad, är en blandad typ av albo- och ingelstadsmål.

Nordfärsmålet som förekommer i norra delen af Fränninge, Långaröd, Östra- och Västerstad, utgör en blandning af mellanfärs-, sydgärds- och frostamål.

Sydfärsmålet, hvilket talas i största delen af häradet, nämligen i S. Åsum, Branstad [d.v.s. Brandstad], Vanstad, Tolånga, Röddinge och Ramsåsa, Söfde, Ilstorp, Björka, Öved och Våm [d.v.s. Vomb], är en blandning af albo-, ingelstads-, ljunits- och tornamål.

Några af färsmålen karaktärsdrag skola anföras, jämförda med hvarandra och de af mig undersökta målen i Albo, Ingelstads, Ljunits och Gärds härad.

1. Ljudlära

Färsmålen ha [alla] samma konsonanter, nämligen *b, d, dʒ, f, g, h, j, k, l, m, n, g, ŋ, ²p, ʀ (r), s, ʃ, ʒ, t, tʃ, v* och *w*.

- b.* Liksom albo- och gärdsmålen, ha mellan- och nordfärsmålet lång vokal och *b*, då riksspråket har kort vokal och *bb*,³ t.ex. *bubbla bðbla, dubbel dðbel*. Sydfärsmålet har däremot, liksom ingelstads- och ljunitsmålet, kort vokal och *v*: *bðvla, dðvel*.
- d.* I alla⁴ färsmålen finner man, öfverensstämmande med albo-, ingelstads- och gärdsmålen, *j* i st. f. *d* i en del ord, t.ex. *bʀæj bred* (n. *bʀit*), *læj led* (n. *lit*).⁵
- g.* Alla [färsmålen], liksom albo-, ingelstads-, ljunits- och gärdsmålen, ha kort vokal och *j*, då riksspråket i en del ord har lång vokal och *g*, t.ex. *høj hög, sæj seg, væj väg*.

Liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha alla färsmålen *dʒ*, då riksspråket har *gg* efter len vokal, t.ex. *bʀjðʒa brygga, bʀjðʒa bygga, hæðʒ hägg, liðʒa ligga, fjeðʒ skägg, veðʒ vägg* (gärds. *brjga, bjga, heg, lig, fejg, veg*).⁶

Liksom albo-, ingelstads-, ljunits- och gärdsmålen ha färsmålen efter len vokal *jd, jt*, då riksspråket har *gd, gt*, t.ex. *døjð dygd, bʀjðde brygde, bʀjðt bryggt, bʀjðde byggde, bʀjðt byggt, tøjðde tiggde, tøjðt tiggte*.

Likaledes ha alla [färsmålen], i st. f. riksspråkets *ag av*, liksom albo-, ljunits- och gärdsmålen, t.ex. *kläva klaga, måva mage* (ingelstadsmålet har här *aw*: *kläwa, måwe*).

Liksom albo-, gärds- och ljunitsmålen ha alla tre färsmålen len vokal och *jd, jt* då riksspråket har hård vokal och *gd, gt*, t.ex. *læjð lagd, læjt lagt, sæjð sagd, sæjt sagt*. Någon gång får man dock i mellan- och sydfärsmålet

² Notis av Ingemar Ingers: »= *η* (mouillerat)». I Larssons manuskript används en variant av tecknet *g* (vilket vanligen används för velart *ng*-ljud) utan bindning (se ovan); det är detta tecken som Ingers reagerar på.

³ Notis av Ingemar Ingers: »Obs. Icke alltid!».

⁴ Notis av Ingemar Ingers: »?».

⁵ Den forndanska sekvensen *ēth* har här utvecklats till *æj*. Till den grupp av ord som berörs av detta har räkneordet *tre* attraherats (se allra sist i avsnitt 1, i passusen om diftonger).

⁶ Enstaka belägg på den motsvarande sydvästskånska utvecklingen till *j* förekommer längst västerut i häradet, bl.a. i ortnamnsuppteckningar, t.ex. i *bðjelt Bøkhult, hðjatðped Hökatorpet* (båda i Sövde sn); se Strandberg 2023 s. 49.

höra att *g* i dessa [ord] bortfaller och hård vokal behålles, liksom i ingelstadsmålet, alltså *lad*, *lat*, *sad*, *sat*.⁷

Liksom i albo-, ljunits- och gårdsmålen förekommer i färsmålen len vokal och *jn*, då riksspråket har hård vokal och *gn*, t.ex. *æjnɔn*, *gæjn*, *vɔjn* (ingelstadsm. *ḷnɔn*, *gḷn*).

- k. Liksom i albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen *g* efter hård vokal, då riksspråket har *k*, t.ex. *bḷga baka*, *bḷg bok* ('liber'), *kḷga koka*, *lḷge lage*, *lḷgen lakan*, *ḷḷg rak*, *sḷg sak*.

Liksom i albo-, ljunits- och ingelstadsmålet ha färsmålen *ɟʒ* efter lång len vokal, då riksspråket har *k*, t.ex. *bleɟʒ blek*, *edʒ ek*, *høɟʒ*, *liɟʒ lik* adj. och subst., *løɟʒ lök*, *ḷɟʒ rik* (gårdsm. *bleg*, *eg*, *høg*, *lig*, *løg*).

Liksom albo-, ingelstads-⁸ och ljunitsmålet ha färsmålen *ʃs*, då riksspråket har *ck* efter kort len vokal, t.ex. *brḷʃsa bräcka*, *beʃs bäck*, *drḷʃsa dricka*, *stḷʃsa stycke*, *tḷʃsa tycka*, *lyʃsa lycka* (gårdsm. *brḷka*, *bek*, *drika*, *stḷke*, *tḷka*, *lyka*).

Liksom i albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen kort vokal och *jn*, då riksspråket har lång vokal och *kn*, t.ex. *frḷæjned fräknig*, *frḷæjnɔn fräknar* (ingelstadsm. *frḷḷned*, *frḷḷnɔn*). I nordfärsmålen behålles stundom *kn*, men föregående vokal blir kort, liksom i ljunitsmålet, t.ex. nordfärsm. *ḷikna räkna* (ljunitsm. *ḷḷkna*). I mellersta och södra färsmålet blir stundom *kn gn* och föregående vokal kort, liksom i albomålet, t.ex. *ḷigna räkna* (albom. *rigna*, ingelstadsm. *ḷina*).

Liksom albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen len vokal och *ʃs*, då riksspråket har hård vokal och *ks*, t.ex. *æʃs ax*, *æʃsel axel* (skuldra), *æʃsal axel* (~ hjul), *sæʃs sax*, *stḷæʃs strax*. Någon gång får man dock höra att liksom i ingelstadsmålet *k* bortfaller i dessa ord, men vokalen blir lång: *as*, *ḷasel*, *sas*, *stḷas*.⁹

Liksom albo-, ljunits- och gårdsmålen ha färsmålen len vokal och *jt*, då riksspråket har hård vokal och *kt*, t.ex. *æjta akta*, *mæjt makt*, *sæjt sakta*, *slḷejta slakta* (ingelstadsm. *ḷta*, *mat*, *sḷat*, *slḷata*).¹⁰

Liksom albo-, ljunits-, ingelstads- och gårdsmålen ha färsmålen *jt*, då riksspr. har *kt* efter len vokal, t.ex. *dḷejta dikta*, *sḷejt sikt*, *svḷejta svikta*.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ljʃ*, då riksspråket har *lk* efter len vokal, t.ex. *mulʃ mjölk*, *bjḷljʃe bjälke*, *ʃsḷilʃe kälke* (gårdsm. *mulk*, *bjḷlke*, *ʃsḷilke*).¹¹

⁷ Notis av Ingemar Ingers: »Obs. Endast i häradets sydöstra delar!».

⁸ Notis av Ingemar Ingers: »?».

⁹ Notis av Ingemar Ingers: »Obs. Endast i sydöstra Färs.».

¹⁰ Längdstrecket i *slḷata* supplerat av utg.

¹¹ Längdmarkeringen av likvidor och sibilanter före konsonant (t.ex. av *l* i *mulʃ*) är ett upptecknarmanér som är typiskt för Per Larsson. Det har här lämnats orört.

- n. Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲʃʃ*, då riksspråket har *nk* efter len vokal, t.ex. *bæɲʃʃ bänk, sɲɲʃʃa sinka, ɲɲɲʃʃa rynka, tæɲʃʃa tänka, æɲʃʃa änka* (gärds. *bægk, sɲgka sinka, rɲgka, tægka, ægka*).

Liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen stundom *ɲ*, då riksspråket har *nd* efter len vokal, t.ex. *bɲɲa binda, blɲ blind, lɲ lind, sɲɲ synd, vɲ vind* (gärds. *bɲga, blɲ, lɲ, sɲg, vɲg*). Men *æɲæ ända, tæɲa tända, væɲa* o.s.v.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *g*, då riksspråket har *nd* efter *u*, t.ex. *stog stund, hog hund, bløg blund, boged bundit, ðge under prep.* (det senare *ðge* äfven i gärds. målet).

Däremot ha mellan- och nordfärsmålet, öfverensstämmande med albo- och gärds. målen *æn*, sydfärsmålet *æn and, æna andas, bæɲ band, sæɲ sand* (men *laɲ land*), sydfärsm. *æn, æna, bæɲ, sæɲ (laɲ)*.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲ*, då riksspråket har *ng* efter len vokal, t.ex. *dræɲ dräng, hæɲa hänga, iɲen ingen, ʃʃæɲ karring, læɲe länge, ɲɲ ring, sæɲ säng* (gärds. *dræg, hæga, iɲen, ʃʃæɲɲ, læge, rɲg, sæg*).

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ɲ*, då riksspråket har *nn* efter *i*, t.ex. *kvɲɲa kvinna, ʃɲ skinn, spɲɲa spinna, tvɲɲa tvinna* (gärds. *kvɲga, ʃɲg, spɲga, tvɲga*).¹²

- p. Liksom gärds- och albomålen ha mellan- och nordfärsmålet *b*, sydfärsmålet däremot *v* liksom ingelstads- och ljunitsmålet, då riksspråket har *p*, t.ex. mellan- och nordfärsm. *læba lapa, nɲba nypa, krɲba krypa, ʃʃøba köpa, støba stöpa, næb rep*; sydfärsm. *læva, nɲva, krɲva, ʃʃøva, støva, næv*.

Liksom gärds- och albomålen ha mellan- och nordfärsmålet stundom lång vokal och *b*, sydfärsmålet däremot liksom ingelstads- och ljunitsmålet kort vokal och *v* då riksspråket har kort vokal och *pp*, t.ex. mellan- och nordfärsm. *kôboɲ kopper* (metall), sydfärsm. *kôvoɲ*. Men i de flesta fall bibehålles kort vokal och *p*, t.ex. *kæpa* (pl. af *kæp*) *kopper, ʃʃæpa käppar*.

Liksom albo- och gärds. målen ha mellan- och nordfärsmålet *pt*, sydfärsmålet däremot vanligen, liksom ingelstads- och ljunitsmålet, *ft*, då riksspråket har *pt*, t.ex. mellan- och nordfärsm. *ʃʃùpte köpte stùpte stöpte*; sydfärsm. *ʃʃùfte, stùfte*.

- r. Färsmålens *r* är numera tungrots-*r*. Dock kan man hos folk af alla åldrar få höra sådana ord som *hør du, sér du* vid hastigt uttal låta som *hørɲu, sérɲu* (liksom i ingelstads- och ljunitsmålet).

Emellertid kände jag tre infödda färsingar, som äro för länge sedan aflidna, hvilka nästan aldrig brukade annat *r* än tungspets-*r*. Dessa voro tre i Ramsåsa, Färs härads sydligaste socken, födda och uppvuxna syskon. Det äldsta af dessa, en kvinna, vistades all sin tid i Färs härad och dog i Söfde i slutet av 1860-talet. Hennes två bröder flyttade vid unga år till

¹² Larsson använder en speciell variant av landsmålstecknet *g* utan bindning för palatalt *n* [ɲ] i stället för det konventionella *ɲ*. Se vidare inledningen.

Ljunits härad, där den yngste (född år 1803) afled 1874. Den äldre brodern dog därstädes 1883 (födelseåret obekant). Detta tyder på att tungspets-*r* fordom funnits, men så godt som försvunnit ur Färs härads mål.¹³

Liksom albo-, ingelstads- och Ljunitsmålet ha färsmålen *ɲʂ*, då riksspråket har *rk* efter len vokal, t.ex. *læɲʂa lärka, mæɲʂa märka, sæɲʂ särk, væɲʂ värk* (gärds. *lǣrka, mǣrka, sǣrk, vǣrk*).

- s. Liksom albo-, ingelstads- och Ljunitsmålet ha färsmålen *ʃ*, då riksspråket har *sk* efter len vokal, t.ex. *fif fisk, fleʃ fläsk, ryʃ rysk* (gärds. *fisk, flēsk, rysk*).

ʂ förekommer någon gång hos det äldsta folket i centraldelarne i st. f. *ʃ*, t.ex. *ʂal, mǣɲʂa*.

- t. Liksom albo-, gårds-, ingelstads- och Ljunitsmålen ha färsmålen¹⁴ kort vokal och *ɫ*, då riksspr. har lång vokal och *t*, t.ex. *flǣta fläta, slǣt slät, tǣt tät*.

I andra ord åter ha de liksom de förnämnda bibehållit lång vokal, men *t* har utbytt mot *d*, t.ex. *bɫd bit, slɫda slita, vɫd hvit, bǣd båt, ǣd åt v*.

- v. Mellan- och sydfärsmålet ha liksom albo-, ingelstads- och Ljunitsmålet *ɥ* i st. f. *fv* i riksspråket i sådana ord som *gɥɔɫ gafvel, hɥɔɫ hyfvel, skɥɔɫ skofvel*. Nordfärsmålet däremot liksom gärds. *v*: *gɔɔɫ, hɔɔɫ, skɔɔɫ*.

Liksom i albo-, ingelstads, Ljunits- och gärdsmålen. bortfaller *f* i slutet af ord, t.ex. *həl half, tɔɫ tolf*.¹⁵

De tre färsmålen ha samma vokaler nämligen: *a, a, e, æ, i, ɛ, o, u, u, y, ʏ, ɑ, æ* och *ø*.

- a. Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och Ljunitsmålet. ha färsmålen *ɑ*, då riksspråket har långt *a* i vissa ord, t.ex. *gɑda gata, fɑra fara, ɑdel adel, kvɑn kvarn*.

Mellan- och nordfärsmålet ha i likhet med albo-, Ljunits- och gårds- målen *ɑ*, sydfärsmålet däremot *a*, liksom ingelstadsmålet, då riksspråket har långt *a*, t.ex. *gɑba gapa, lɑba lapa, skɑba skrapa* och *gɑva, lɑva, skɑva*. Vanligen förekommer i sydfärsmålet dessa former blandade med mellan- och nordfärsmålets.

Mellan- och nordfärsmålet ha i likhet med albo- och gårds- målet *a*, sydfärsmålet liksom ingelstads- och Ljunitsmålet *a*, då riksspråket har kort *a* i sådana ord som *alm nhed allm nhet, arb ej arbete, almen ka almenacka, abet k apotek*, sydf rsm. *alm nhed, arb ej, almen ka, abet k*.

Mellan- och nordfärsmålet ha liksom gärds- målen *a*, då riksspråket har kort *a* inuti ord, sydfärsmålet däremot *ɑ* liksom ingelstadsmålet och

¹³ Larsson bidrar här med en viktig pusselbit i det bakre *r*:ets spridningshistoria i Skåne (jfr Kock 1904 s. 19).

¹⁴ Notis av Ingemar Ingers: »i några fall».

¹⁵ D.v.s. efter *l*. Bortfallet sker även mediant, t.ex. i *h la halva, k la kalvar*. Motsvarande bortfall av *v*  ger rum efter *r*. Former med och utan *r* av t.ex. *harva (h na : h va)* och *sparv (sp r : sp v)* upptr der dock utan n gon tydligt komplement r geografisk distribution i h radet.

ljunitsmålet, t.ex. mellan- och nordfärsm. *bašt bast, gašt gast, fašt fast*, sydfärsm. *bašt, gašt, fašt*.

Liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *a*, då riksspråket har kort *a*, t.ex. *br̄ant brant, ar̄m arm, k̄asta kasta, sp̄ant spann, spr̄ant sprang, b̄agka banka, t̄agka tanke*.

- e. Liksom gårdsmålen ha mellan- och nordfärsmålet *e*, sydfärsmålet däremot liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *ē*, då riksspråket har långt *e* inuti ord, t.ex. *bed bett, lēdi ledig, hēda heta, spēla spela* i mellan- och nordfärsmålet, *bēd, lēdi, hēda, spēla* i sydfärsmålet.

ef och *efv* blir *ov*¹⁶ i alla färsmålen, liksom i albo-, ljunits- och södra gårdsmålet, t.ex. *br̄ov brev, sl̄ov slev, r̄ov ref* v., *l̄ova lefva* (ingelstadsm. *br̄ow, sl̄ow, r̄ow, l̄owa*.)

Nordfärsmålet har diftongen *æi* i st. f. långt *e*, t.ex. *æin en* (räkneord), *sæi se, læin ler*, liksom gårdsmålen.¹⁷

- i. Liksom albo- och ingelstadsmålet ha färsmålen stundom *u*, då riksspråket har *i* inuti ord, t.ex. *tūmor timmer, for̄nūma förnimma, fjūte skifte*.¹⁸

Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *æjt*, då riksspråket har *ikt* i ord, t.ex. *dæjta dikta, sæjt sikt, væjt vikt*.

Mellan- och nordfärsmålet behålla *i* i ändelsen *-igt*, sydfärsmålet har i stället för *i e* liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet, t.ex. *d̄lūt dåligt, f̄æūt färdigt, r̄ēdūt redigt, l̄ēdūt ledigt* i nordfärsmålet, *d̄l̄et, f̄ǣret, r̄ē̄det, l̄ē̄det* [i mellan- och sydfärsmålet].

- o. Mellan- och sydfärsmålet ha liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *aw*, då riksspråket har *of* eller *ofv*, t.ex. *law lov, s̄awa sova, àwanām ofvanom, lawt loft*. Nordfärsmålet har däremot *ov* eller *av*: *lov* eller *lav*, *s̄ova* eller *s̄ava*, *òvanām* eller *àvanām*, *lovt* eller *lavt*.

Mellan- och sydfärsmålet ha liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *aw*, då riksspråket har *og* i slutet af ord, t.ex. *baw bog, plaw plog, skaw skog*. Nordfärsmålet däremot liksom sydgårdsmålet *ov*: *bov, skov, plov*.¹⁹

Mellan- och nordfärsmålet ha liksom sydgårdsmålet *o*, då riksspråket har kort *o* (*å*), t.ex. *bos boss* 'halm', *hol hål, gol golf, kol kol*. Sydfärsmålet

¹⁶ Längdstrecket supplerat av utg.

¹⁷ Detta stycke om övergångsvarianten *æi* av den nordskånska /ai/-diftongen är troligen mer kortfattat än Larsson egentligen hade avsett. Det är infogat i mindre stil allra sist i avsnittet om bokstaven *e*; Larsson har alltså glömt att skriva om diftongen innan han avslutade avsnittet och gick vidare till avsnittet om *i*, och då fått använda det utrymme som återstått. Den aktuella varianten av /ai/-diftongen, *æi*, påträffas i ett östskånskt övergångsområde mellan nord- och sydsånska mål. Förutom i norra Färs hd har den funnits i angränsande delar av Gälds och Frosta hdr (Swenning 1909 s. 16 samt kartan).

¹⁸ Rundningen av kort /i/ (som i vissa fall tillkommit genom höjning av äldre /e/; jfr den i Skåne utom sydöstra Skåne vanliga formen *hūm hem*) till *u* sker före labial (*m, f, v, p, b*). Ett exempel på rundning före *v* återfinns i *skiva fjua* sbst. och *v*. Rundning före *p* föreligger i *slūpa slippa* (se avsnitt 2 nedan).

¹⁹ Notis av Ingemar Ingers: »Så även i angränsande socknar av Frosta härad (Harlösa, Högseröd, Ö. Sallerup)».

har däremot liksom albomålet, ingelstadsmålet och ljunitsmålet *u*: *b_us*, *h_ul*, *g_ul*, *k_ul*.

Liksom gårds-, albo- ingelstads- och ljunitsmålet ha färsmålen *ø* eller *ø*, då riksspråket har *o* (*å*) i vissa ord, t.ex. *søn son*, *stølpæ stolpe*, *trøll troll*.

Liksom gårds-, albo- ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *u*, då riksspråket har *o* (*å*) i vissa ord, t.ex. *fnust frost*, *rust rost* (men *spøta spotta*, *pøta potta*, *kast kost* o.s.v.).

Liksom gårds-, albo- och ingelstadsmålen ha färsmålen *u* eller *uw* för prefixet *o* i riksspråket, t.ex. *uvånli ovanlig*, *ujūr odjur*, *udrøj odryg*, *uwæjta oäkta* (barn).²⁰

- u. Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *o*, då riksspråket har långt *u*, t.ex. *bønad burit*, *skønen [skuren]*, *støled stulit*.

Mellan- och sydfärsmålet ha i likhet med albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *u*, då riksspråket har långt *u* i somliga ord, t.ex. *kula kula*, *sluta sluta*, *slut slut*.

- y. Liksom gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen *øj*, då riksspråket har *yg*, t.ex. *tøj tyg*, *bløj blyg*, *bøjl bygel*.

- å. Liksom i de nyssnämnda [målen] ha färsmålen *u* eller *uw* då riksspråket har långt *å*, t.ex. *fūl fågel*, *būwe båge*, *hū håg*, *ru råg*, *trū tråg*.

Mellan- och sydfärsmålet hafva *a*, då riksspråket har långt *å*, t.ex. *a å*, *fā få*, *gā gå*, *stā stå*, liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet. Nordfärsmålet har i stället diftongen *ao*: *ao*, *gao*, *fao*, *stao*, liksom gårdsmålen.²¹

- ä. Liksom i gårds-, albo-, ingelstads- och ljunitsmålen ha färsmålen stundom *e*, då riksspråket har långt *ä*, t.ex. *fšèrna kärna* (smör), *fšela stjåla*. I andra dylika [fall] ha mellan- och sydfärsmålet liksom albo-, ingelstads- och ljunitsmålet *e*, t.ex. *šda äta*, *lšsa läsa*. Nordfärsmålet har däremot *æj*, liksom gårdsmålen: *šejda*, *lšjsa*.²²

²⁰ I den mån ett *w* verkligen förekommer är detta hiatusfyllande. Larsson har en tendens att notera hiatusfyllande *w* mellan *u* och vokal även annars. Efter betonad vokal brukar han då notera *w* som långt (t.ex. *būwe båge*). Med all sannolikhet är det fråga om en bilabial approximant [β] och inte om ett labiovelart [w].

²¹ Notis av Ingemar Ingers: »Anm.: i Gärds hd har dift. formen *ao* i *gao* etc.». Diftongvarianten *au* – av Per Larsson tecknad *ao* – har använts i ett stort nordväst- och centralskånskt övergångsområde mellan nordligare *au* och sydligare *a* (*øu*); se Besson 1965–70 3 s. 6 karta 37. I Gärds hd har varianten *au* (av Ingers här tecknad *ao*) använts, längst söderut – att döma av inspelningar från 1940-talet i Isofs samlingar (t.ex. DAL B02249, Olseröd, Maglehems sn) – dock ofta med en första komponent som dragit åt *a*, *æ* (vilket emellertid inte noterats av upptecknarna). I de fyra nordligaste socknarna i Färs hd förekommer *au* och *au* (*au*, *æu*) i variation. Den sydsåknska motsvarigheten *a* har av allt att döma i regel varit svagt diftongerad. Den tecknas av vissa upptecknare *øu*, *æa*. Jfr Besson 1965–70 3 s. 7, Strandberg 2023 s. 45 f.

²² Gammalt långt och förlängt gammalt kort *æ* höjs till *e* i sydsåknska mål, diftongeras däremot till *æj* i nordskåknska mål. Före *v* labialiseras vokalen till *ø* i sydsåknska mål. I denna ställning uteblir dessutom höjningen (eller också sänks den på nytt); se vidare ovan om vokalen *e*.

- ö. Mellanfärsmålets ord som motsvarar riksspråkets *löpa* är *lÿba*, liksom i albomålet. Nordfärsmålets [dito är] *lÿba*, liksom i gårdsmålet. Sydfärsmålets [dito är] *lÿwa*, liksom i ljunitsmålet.²³

Riksspråkets ord *fötter*, *rötter* heta:

På mellan- och sydfärsmål *fÿdon*, *rydon*, liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet; på nordfärsmål *fÿdon* eller *fÿdon*, *rydon* eller *rydon*, liksom i gårdsmålen.

Liksom i gårdsmålen heter ordet *föl* på nordfärsmål *fÿl*, på mellanfärsmål *fÿl*, på sydfärsmål *fÿl* liksom i albo-, ingelstads- och ljunitsmålet.

Följande diftonger finnas i färsmålen: *ao* och *æi* (*æj*).

ao förekommer blott i nordfärsmålet i st. f. långt *å* i riksspråket, t.ex. *smao små*, *grao grå*, *stao stå*. Mellan- och sydfärsmålet ha i stället *æ*: *græ*, *smæ*, *stæ*.

æi förekommer i mellan- och sydfärsmålet blott i ordet *træi tre*. I nordfärsmålet brukas *æi* i st. f. både långt *e* och långt *ä*, såsom af det förutnämnda framgår.

2. Accent

Den vid ingelstadsmålet omnämnda²⁴ växlande accenten på tvåstafviga ord, som ändas på *a*, och flerstafviga, som hafva *a* i andra stafvelsen, har jag icke funnit så starkt utpräglad i färsmålen. Man påträffar dock en och annan individ som har större benägenhet för t.ex. accenten *stækal* än *stækal stackare*, *slÿpa* än *slÿpa*, *gærason* än *gærason* o.s.v., men detta hör till undantagen. Den vanliga accenten är *stækal*, *slÿpa*, *gærason*.²⁵

Hvad alla andra ord beträffar kan man som regel säga att färsmålen accent är densamma som i ingelstads-, och ljunitsmålen. Jag har icke påträffat mer än två ord som hafva annan accent i färsmålen än i de nyssnämnda nämligen *nabö* 'granne' och *præsís precis*, hvilka i ingelstads- och ljunitsmålen accentueras *nabó* och *præsís*.

3. Formlära

Mellan- och nordfärsmålets formlära är densamma som albomålets, sydfärsmålets densamma som ingelstadsmålets.

²³ Jfr not 20 om notationen *uw*.

²⁴ Denna hänvisning syftar på Larssons undersökning av och översikt över Ingelstadsmålet (acc. DAL 311).

²⁵ Det det är fråga om här är en sydöstskånsk tendens för den entoppiga accent 2-kurvans tontopp att nås i den posttoniska stavelsen i stället för den huvudbetonade. När detta sker i stavelser som innehåller den mycket sonora vokalen *a* uppfattas denna av upptecknarna ofta som (halv)lång och bibetonad. Detta tonala fenomen har givit upphov till den skånska efterledsbetoningen (egentligen en förskjutning av betoningen en stavelse åt höger) i sammansättningar där den posttoniska stavelsen utgör efterledens första stavelse, t.ex. *boståg bosstak* 'halmtak', *nabö nabo* 'granne', *sparbågskbö* *sparbanksbok*. Se härom Strandberg 2014 s. 151 ff. Varför efterledsbetoningen – som är särskilt vanlig i västra och södra Skåne och bereds visst utrymme i »Målen i Gärdshärad» (acc. DAL 292) – helt förbigås av Larsson i denna framställning är oklart.

Dock märkes att, då i albo- liksom i ingelstadsmålet alla äldre personer alltid böja verben i pluralis, äfven äldre färsingar icke strängt iakttaga böjningen utan stundom låta pluralis blifva lika med singularis.

Undersökning af färsmålen har af mig utförts 1 september–31 december 1898. Därvid har störst afseende fästats vid centralsocknarnas mål, men hvarken norra eller södra målet har därför lämnats opåaktadt. Besök och uppteckning ha gjorts i alla delar af häradet. Uppteckning har gjorts och redogörelse lämnats för omkr. 5 500 ord. Dessutom har en del folklore insamlats och på fyndortens mål nedskrifvits.

Västra Nöbbelöv i juni 1900
Per Larsson

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Institutet för språk och folkminnen: Larsson, Per, Öfversikt af Färsmälet. DAL 283. — Målen i Gälds härad. DAL 292. — Redogörelse [af Ingelstadsmålet]. DAL 306. Institutet för språk och folkminnen: Fonogram DAL B02249, Olseröd, Maglehems sn, Gälds hd.

Litteratur

Areskoug, 1957: *Studier över sydöstskånska folkmål*. 1. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 11.) Lund.
Benson, Sven, 1965–70: *Südschwedischer Sprachatlas*. 1–4. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 15.) Lund.
Billing, Gustaf, 1890: *Åsbomålets ljudlära*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 10:2.) Stockholm.
Ingers, Ingemar, 1939: *Studier över det sydvästskånska dialektområdet*. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 5.) Lund.
Kock, Axel, 1904: De senaste årens undersökningar af skånska bygdemål. I: *Historisk tidskrift för Skåneland* 2, s. 1–22.
Olséni, Nils, 1887: *Södra Luggudemålets ljudlära*. (Svenska landsmål och svenskt folkliv 6:4.) Stockholm.
Sjöstedt, Gösta, 1936: *Studier över r-ljuden i sydsandinaviska mål*. (Skrifter utgivna genom Landsmålsarkivet i Lund 4.) Lund.
— 1944: Det nordöstskånska dialektområdet. Dialektgeografisk skiss. I: *Arkiv för nordisk filologi* 59, s. 73–96.
Strandberg, Mathias, 2014: *De sammansatta ordens accentuering i Skånemålen*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 88.) Uppsala.
— 2023: *Skånes ortnamn*. Serie A. *Bebyggelsenamn*. Del 5. *Färs härad*. Uppsala.